

*Mi történt velünk,**avagy miért futott vakvágányra a rendszerváltás vonata?*

rendszerváltás kezdetén Lester Thurow, Nobel-díjas amerikai közgazdász azt állította, hogy a volt szocialista országok között Magyarországnak van a legnagyobb esélye arra, hogy rövid idő alatt felzárkózzék Nyugat-Európához. Ehhez nem kell mást tennie, mint végre az ország javára jól hasznosítania mindazokat a képességeket, amelyekkel az emberek rendelkeznek: vagyis a tudásra, a kreativitásra, a meglevő tudományos eredményekre, kiváló oktató-kutató hálózatra támaszkodó gazdaságpolitikát kell kidolgoznia és megvalósítania. Összezseng ezzel a véleménnyel annak a CIA-jelentésnek a lényege is, amely a *Tribune* című lap 1990. május 17-ei számában jelent meg, és amely szerint az akkori NDK és Csehszlovákia mögött Magyarország büszkélkedhetett a legjobb gazdasági mutatókkal: vagyis jó eséllyel indulhatott el a gyors fejlődés, a felzárkózás irányába. Ezen véleményekkel szöges ellentétben ma, 15 évvel a rendszerváltás után, amikor Thurow szerint akár már fel is zárkozhattunk volna a fejlett világhoz, hazánk, gazdasági teljesítménye alapján, az EU-hoz frissen csatlakozott 10 ország között a sereghajtó lett. A politikusok pedig arról vitatkoznak, hogy még újabb 20 vagy 30 évre lesz-e szükségünk ahhoz, hogy elérjük az európai fejlett országok mai – nem 20 vagy 30 év múlva várható! – átlagos szintjét életszínvonalban, gazdasági fejlettségben és életminőségben. A nemzetközi elemzések még ennél is borúlátóbbak. Vannak olyanok, amelyek szerint 40–50 év sem lesz elegendő számunkra a felzárkózáshoz. Sőt, egyre többször jelennek meg olyan vélemények is, hogy lemaradottságunk állandósulhat: vagyis Magyarország a fejlődés periferiájára szorulhat. Nem véletlen, hogy jelenlegi gazdasági-társadalmi mutatóink alapján ma már több tanulmányban is újra a fejlődő országok közé sorolnak bennünket.

Magyarországnak ma nagyobb az adósságállománya, mint a rendszerváltáskor volt, gazdasága a nemzetközi cégek befolyása alá került, a gazdasági életben a magyar érdekek képviselője gyenge, nagy a munkanélküliség és a szegénység, és egyre látványosabban szélesedik a szakadék a kis számú nagyon gazdag és a növekvő számú nagyon szegény ember között, amely szakadékban szép lassan eltűnik a középosztály is.

Csődben van az egészségügy, az oktatás és a kutatásfejlesztés: éppen azon területek, amelyek hozzáértő fejlesztésétől – ahogy azt Thurow tanácsolta – az ország gyors előrehaladását lehetett volna várni. Mindezek együttes hatására ijesztően fogy a népesség: mintha a magyarság végleg lemondott volna a jövőjéről, mintha kollektív öngyilkosságot követne el. A hanyatlást jól mutatják a legutóbbi európai uniós elemzések is. Ezek szerint hazánk a legutolsó a tíz csatlako-

zott ország közül az uniós lehetőségek kihasználása tekintetében. Továbbá nálunk csupán az emberek 54%-a elégedett az életével, miközben az Európai Unióban ez az érték 81%. Az életszínvonal romlását méri az a szám, amely szerint nálunk csupán a lakosság 57%-a engedheti meg magának azt, hogy elmenjen valahová pihenni a szabadsága alatt. E mutató tekintetében a 25 tagország között a legutolsók vagyunk.

Mi történt tehát Magyarországon? Ki tette mindezt velünk? Hogyan lettünk elsőből az utolsók? Reménykedőből lemondók?

A KEZDETEK OPTIMIZMUSÁTÓL AZ ELKEDVETLENEDÉSIG

A rendszerváltás kezdeteit a pezsgés, a lelkesedés, a csodavárás hangulata lengte körül. Úgy tűnt, hogy az ország jó felé indult el: folytatódik a már korábban, az „új gazdasági mechanizmussal” beindult demokratizálódás, a gazdaság átalakítása és versenyképessé tétele, amelytől mindenki joggal várhatta az életszínvonal jelentős javulását is. A rendszerváltás hivatalos indokaként is a piacgazdaság és a demokrácia megteremtését hirdették meg. Azonban nagyon gyorsan kiderült, hogy mi, átlag magyar emberek, ebben a rendszerváltásban nem vagyunk benne. Ezt nem mi csináljuk, ezt mások csinálják velünk, sőt nélkülünk, a fejünk felett. A Thurow által nagyra becsült tudásunkra, kreatitásunkra nincs szükség.

Egy szűk, anyagilag is érdekelt réteg a jól fizetett külföldi tanácsadók siserehadával együtt döntötte el, hogy mely állami tulajdonra ki teheti rá a kezét, azaz ki privatizálhatja. Gyorsan és zárt ajtók mögött, az emberek teljes kirekesztésével zajlott az ország egészének munkájával összegyűjtött és felépített állami vagyont lebontása és újraelosztása. Az új tulajdonosok pedig legtöbbször nem továbbműködtetni akarták az olcsón megkapharintott céget, boltot, szállodát és egyéb vagyontárgyakat, hanem azokat legtöbbször – mielőbbi személyes gazdagodásuk érdekében – busás haszonnal, elsősorban fizetőképes külföldieknek, továbbadták. A szűk körben zajló kufárkodás hatására azután rövid idő alatt, állami akarattal, mentek csődbe és szűntek meg korábban jól működő cégek. A hamis ideológia, amellyel a privatizáció mellett érveltek, pedig így hangzott: „egy „szocialista vállalat úgyszem lehet versenyképes piaci viszonyok között”. Ez ugyanannyira álságos érvelés, politikai-gazdasági érdekek által diktált állítás volt, mint napjainkban az, hogy az állam csak rossz gazda lehet, ezért még a maradék állami vagyont is mielőbb magánkézbe kell adni. A többség érdekeit szem előtt tartó rendszerváltás akkor történt volna, ha ezek a cégek esélyt kaptak volna arra, hogy képességeiket, tudásukat hasznosítva, az új helyzethez, az alakuló piacgazdaság körülményeihez igazodva, megpróbáljanak megmaradni és sikeresen működni.

A cégek sorsáról azonban nem a piac, nem a vevők, hanem az a privatizációs szándék döntött, amelyben összefonódott egy szűk kör gyors meggazdagodási érdeke a külföldi tőke piacszerző és olcsó telephelyeket kereső szándékával.

Az érvelések hamisságát bizonyítja, hogy a privatizáció indokai között szerepelt az az állítás is, hogy ezek a szocialista vállalatok túl nagyok, és uralják a piacot.

Szét kell tehát szabdalni őket azért, hogy kialakulhasson a verseny. Majd a privatizáció után, lépésről lépésre, a gazdaság nagy szelete a korábbi szocialista vállalatok számánál sokkal kevesebb számú és sokkal hatalmasabb méretű multinacionális és globális cég befolyása alá, illetve tulajdonába került.

A folyamat negatív hatásai gyorsan jelentkeztek: a gazdaság teljesítménye zuhant, és megugrott a munkanélküliség. Az elbocsátott emberek többségének jó szakmai tudására, mivel a cége megszűnt vagy átalakult, többé már nem volt szükség. A nem használt tudás pedig elkopik. A privatizáció éppen ezért jelentősen csökkentette az ország tudásszintjét is.

A tudáselkopás és eltűnés azonban nemcsak az egyének, hanem a gazdaság szintjén is drámai volt. A privatizációval régi, hagyományos ipari kultúrák tűntek el az élelmiszeriparban, a gépiparban és a könnyűiparban egyaránt. Éppen annak a tudásnak egy fontos része veszett el, amelyre építve az országot egy sikeresebb gazdasági átalakulási pályára lehetett volna irányítani.

Az egymást érő hibás döntések és azok gazdaságot és társadalmat romboló hatásai egyre inkább ráébresztették az embereket arra, hogy ez a rendszerváltás nem arról szól, amit a politikusok ígértek. Egyre nyilvánvalóbbá vált az emberek számára a külföldi érdekek markáns megjelenése és az, hogy ezeket a hazai gazdasági-politikai vezető réteg a nemzeti érdekekkel szemben is hajlandó kiszolgáltatni. Magyarországgal – úgy tűnik – nem történt más, mint hogy az egyik politikai érdekkörből áttették a másikba. Azok pedig, akik ezt levezényelték, megkapták jutalmukat. A változások igazi természetét pedig egyre nehezebb volt elkendőzni, hiszen az emberek a saját bőrükön érezték a növekvő szegénységet, a kiszolgáltatottságot, az eseményekből való kívülhagyottságot. A magyar emberek többsége még statiszta sem lehetett egy olyan színjátékban, amelyet külföldről rendeztek, hazai segédrendezők közreműködésével. Hatalmi átrendeződés zajlott a világban, az események nem általunk, hanem inkább ellenünk és nélkülünk zajlottak le. A rendszerváltásnak nem volt nemzeti érdekeket kifejező jövőképe, és a megvalósítás legjobb módszereinek megkereséséhez nem kellett a magyar lakosság, a magyar szakemberek ismeretei, tudása és véleménye. Pedig a külső szakemberek semmivel sem tudták jobban, hogy mit és hogyan lehetne a legokosabban csinálni, hiszen egyrészt nem ismerték az országot, másrészt nekik sem volt semmi tapasztalatuk egy szocialista rendszer lebontásában és tőkessé alakításában, hiszen ilyenre még nem volt példa a történelemben. Ráadásul az is nyilvánvaló, hogy ezeket a külföldi szakértőket a legkevésbé sem érdekelte az, hogy mi lenne a legjobb irány és megoldás a magyar nemzet és a magyar emberek szempontjából. Hiába erőlteti ezért ma a politika a „rendszerváltoztatás” szót a „rendszerváltással” szemben. A nyelv bölcs és az emberek világosan látják a különbséget. Változtatásról akkor beszélhettünk volna, hogyha mi együtt, mindannyian aktív résztvevői, alakítói és kedvezményezettjei lehettünk volna a folyamatoknak. Vagyis ha a változások valóban a nemzet többségének érdekeit szolgálták volna. Széchenyi István a politikai irányításról a következőt mondta: „minden országlás filozófiája a legnagyobb rész boldogítása”. Ezzel szemben nálunk felülről és kívülről diktált „váltás”

történt az emberek többségének kihagyásával, sőt kirekesztésével. Erre döbrentek rá nagyon hamar az emberek, és váltak kedvetlenné, cinikussá és a politikával szemben bizalmatlanná. Ez az egyik fő oka annak, hogy az ország gazdaságilag-társadalmilag és erkölcsileg egyaránt elindult a lejtőn lefelé.

A GAZDASÁGPOLITIKA BAKLÖVÉSEI

A privatizáció nálunk megvalósuló formája azonban nemcsak azzal tett óriási kárt az országnak, hogy teljes termelési kultúrákat tüntetett el, és ezzel több mint egy millió ember lába alól húzta ki a megélhetési lehetőségeket. Hozzájárult ugyanakkor ez a privatizáció a korábban kialakult és jól működő gazdasági kapcsolatrendszerek szétzúzásához is. Példaként említhetnénk a cukorgyártást. A cukorgyárak külföldi kézbe adása teljesen kiszolgáltatottá tette a magyar termelőket a külföldi cégeknek, amelyek zsarolhatták a magyar gazdát azzal, hogyha nem adja olcsóbban a cukorrépat, akkor nem tőle veszik meg, hanem behozzák külföldről. Ezt pedig nyugodtan meg is teheték, mivel a magyar gazdaságpolitika elsőként ment bele a piacok teljes megnyitásába, azaz liberalizálásába. Mi már „társult tagként” beengedtük az EU-s országok terményeit és termékeit a magyar piacra annak ellenére, hogy az EU védte saját piacát a magyar termékekkel szemben. Mit is jelentett ez? Azt, hogy az erős gazdaságú EU-s országok befolyása a gyenge magyar gazdaságra már jóval a csatlakozás előtt elkezdődött. Pedig a sikeres felzárkózás egyik fontos feltétele lett volna az „önvédelem”: vagyis hogy védjük termelőinket addig, amíg azok annyira meg nem erősödnek, hogy állni tudják a versenyt.

Emlékeztetni szeretnék arra, hogy ez egyébként teljesen természetes és indokolt lett volna, ugyanis valamennyi ma fejlett gazdasággal rendelkező ország úgy erősödött meg, hogy a kezdetben védte piacait és termelőit. A magyar vezetés azonban belement a piaci liberalizációba. Ahogy ezt egy nyugati közgazdász legutóbb jellemezte, a „szabad farkasokat beengedték a szabad tyúkok ketrecébe”. Nem kell tehát csodálkozni, ha a tyúkok húzták a rövidebbet.

A működő gazdasági láncolatok szétverése és a túl korai liberalizáció szintén nagy mértékben járult hozzá ahhoz, hogy a magyar gazdaság magyar szelete kiérvzett, elgyengült. Azonban ezzel még nem ért véget a baklövések sorozata.

VESSZÜK-E A TUDÁST, VAGY TERMELJÜK?

Magyarország már a rendszerváltás kezdetekor letért a Thurow által javasolt, sikerre esélyt adó útról. Sőt, talán jobb lenne úgy fogalmazni, hogy erre az útra sem lépett.

A magyar vezetés a hazai képességek, a tudás, az innovativitás hatékony hasznosítására építő gazdaságpolitika helyett egy sodródó, az ország sorsát a beáramló külföldi tőke érdekeihez láncoló gazdaságpolitikát választott. Ez azt jelentette, hogy a külföldi tőkétől várta – és várja ma is – az ország sorsának jobbra fordulását. A magyar emberben, a magyar vállalkozóban a mai napig nem bízunk, azt sem segítjük, nem támo-

gatja. A külföldi tőke viszont a legnagyobb kedvezményekre számíthat: ingyen területet, épületeket, infrastruktúrát kap, élvezheti az adókedvezményeket, sőt gyakran a teljes adóelengedést is. Ezeket a kedvezményeket a magyar tulajdonú cégektől viszont megtagadja saját kormányuk, sőt egyre több terhet rak rájuk, és egyre szigorúbban ellenőrzi tevékenységüket. Teszi ezt annak ellenére, hogy a magyar cégek jelenleg is több munkahelyet biztosítanak, mint a külföldi agyontámogatott vállalatok. Ez egyértelműen oda vezet, hogy a magyar vállalkozások többsége óriási versenyhátrányba kerül a külföldi cégekkel szemben. A külföldi tőkének való kedvezés politikájának szerves tartozéka volt egyébként a szakszervezetek legyengítése, a munkavállalói jogok minimalizálása és a bérek alacsonyan tartása is. Ezt a gazdaságpolitikát nevezik a szakemberek az „olcsósággal versenyzés” gazdaságpolitikájának, amely egyedül a haszonélvező cégeknek jelent előnyt, vagyis extraprofitot, az ország fejlődéséhez viszont nem járul hozzá. Ez a gazdaságpolitika rövid távú, kiszolgáló jellegű és passzív, a nemzeti érdekeket háttérbe szorító, a jövőnk alakítását másokra bízó gazdaságpolitika. Az olcsósággal való versenyzésről például Dani Rodrik¹ a Harvard Egyetem professzora a következőt mondta: „Az olcsósággal való versengés leépít, elkoptat. Ez semmiképpen nem tekinthető előremutató, építő stratégiának, amellyel büszkélkedni lehetne. Sokkal inkább szégyenkezni kell miatta.”

Michael Porter² a versenyképesség nemzetközi hírű és szintén a Harvard Egyetemen tanító szakértője pedig így fogalmazott: „Az olcsósággal való versenyzés sérülékennyé tesz. Ugyanis a cégek mindig találhatnak olyan országot, amely még olcsóbb erőforrásokat kínál, és olyan kormányokat, amelyek még nagyobb támogatást hajlandók adni. Ezért az olcsó munkabérrel versenyző ország holnap arra ébredhet, hogy a cégek odébb vonultak egy még olcsóbb bérű országba.”

Az olcsósággal való versenyzés gazdaságpolitikája Magyarországon minden józan gazdasági érv ellenére tartja magát, tovább rombolva lehetőségeinket atekintetben, hogy valaha még képesek leszünk tudással, kreativitással versenyezni. Ezzel függ össze az is, hogy felzárkózási esélyeink romlanak. Az olcsósággal és az adókedvezményekkel való versenyzéssel ugyanis nincs esély gazdasági megerősödéésre és arra sem, hogy az életszínvonal látványosan javuljon. Ennek ellenére jelenleg is éppen azon vitatkozik a két vezető politikai erő, hogy melyik akar és tud nagyobb adókedvezményt kínálni a cégeknek. Az egyik ellenzéki gazdaságpolitikus is a következőképpen nyilatkozott nemrégiben a Kossuth Rádió *Háttér* című műsorában: most az adókedvezmények területén kell versenyképesebbé válnunk. Tudással majd akkor versenyezzünk, amikor a környező országok is erre az útra térnek. (Nem szó szerinti idézet.) Ezt a helyzetet úgy is értékelhetnénk, hogy a magyar gazdaságpolitika alakítóinak nincs igazán saját, kezdeményező jellegű és a nemzeti érdekeket világosan kifejező elképzelése arról, hogy mi lenne a magyar gazdaság és a társadalom fejlesztése szempontjából legjobb út. Ezért inkább azt figyelik, hogy mások mit tesznek, és azt próbálják utánozni, náluk egy kicsit jobban csinálni.

Ez követő, passzív gondolkodás és magatartás. Ezzel legjobb esetben is csak vegetálni, egy helyben topogni, de leginkább lemaradni lehet. A várható és az ország jövőjét, valamint a fiatalok munkaesélyeit leginkább veszélyeztető probléma azonban ma

még nem is nyilvánvaló az emberek többsége számára. Ez a háttérben meghúzódó, rejtett veszély pedig a következő: azok az országok, amelyek tartósan az „olcsóságukra” vagy az adókedvezményekre építik a gazdaságpolitikát, egyben arról is döntenek, hogy az adott ország a tudást majd mástól veszi meg: azoktól az országoktól, amelyek már ma is a tudás növelésére és hasznosítására építik gazdaságpolitikájukat.

A tudásteremtő országok pedig gyorsan fognak fejlődni, és növelni tudják a lakosság életminőségét és életszínvonalát. A tudást ugyanis jó pénzért el lehet adni azoknak az országoknak, amelyek olcsóságukkal: rossz munkakörülmények között, alacsony bérért is békésen dolgozó lakosságukkal és gyakran büntetlenül szennyezhető környezetükkel bátorítják a külföldi tőkét beruházásokra, amely gazdaságfilozófiával és gyakorlattal az ország jövőjének alakulását ezen mozgékony, állandóan olcsóbb termelőhelyeket kereső tőke sikeres működéséhez kötik.

Magyarország, rövidebb kitérőkkel, mint például amilyen a Széchenyi-terv volt, ezen a pályán halad. Igaz ez annak ellenére, hogy a politikusok tudják a leckét, ismerik a világban zajló folyamatokat, és ezért a politikai üzenetek szintjén beszélnek is a „tudásalapú gazdaság” megteremtésének fontosságáról. Tenni azonban nem sokat tesznek érte. Sőt a gyakorlatban éppen az ellenkezőjét teszik. Ordító példa a koreai gumiabroncsgyár esete. A jelenlegi kormány óriási sikerként próbálja eladni a lakosoknak a cég Magyarországra települését. Közben tudni lehet, hogy a cég azért kezdett magyarországi tárgyalásaiba, mert a szlovákokkal nem tudott megállapodni a kívánt kedvezményekről. Ez azt jelenti, hogy a magyar kormány hajlandó volt a szlováknál több kedvezményt kínálni. Ideköltözhet tehát egy valószínűleg környezetszennyező összeszerelő, betanított munkahelyeket teremtő cég, amely hatalmas kedvezményeket kap a magyar államtól annak ellenére, hogy a költségvetés hiánya már ma is feszítő, és a kedvezmények ezt a hiányt tovább fogják növelni. Ez az olcsósággal és a külföldi cégeknek nyújtott kedvezményekkel való versenyzés tipikus példája. A többlethiány csökkentésére pedig valószínűleg a rutinszerűen alkalmazott módszerhez: az oktatásra, kutatás-fejlesztésre, egészségügyre és kultúrára szánt összegek megkurtításához nyúl a kormány. Végül is, ha jól megvizsgáljuk, van logika az alkalmazott rendszerben. Ha ugyanis mi továbbra is az összeszerelő munkát kínáló külföldi cégeket látjuk szívesen Magyarországon, akkor tényleg nincs szükség a tudás számottevő emelésére, és hazai kutatás-fejlesztésre sem. Sőt, kimondottan zavaró, ha jól képzett szakembereket, értelmiségieket bocsát ki a felsőoktatás, hiszen alig lesznek ilyen munkahelyek. Ezért kimondottan hasznos és a rendszerbe jól illeszkedő megoldás a jelenlegi, a ma még gondolkodó, alkotni is képes szakembereket képező oktatási rendszert egy alulfinanszírozott, állandóan a források szűkében és ezért kiszolgáltatott helyzetben levő és csak a cégek számára olcsó és békés munkavállalókat kibocsátani tudó és akaró oktatási intézményhálózattá leépíteni. Ráadásul így könnyebb lesz megszabadulni az esetleg másként gondolkodóktól, okvetetlenkedőktől, vagy ahogy legutóbb a miniszterelnök fogalmazott, a „hangoskodóktól”. Ez az oktatáspolitikai egyébként kiválóan illik az olcsósággal és a kedvezményekkel való versengés gazdaságpolitikájához.

Az „olcsósággal” való versengés gazdaságpolitikájáról pedig, akármelyik kormány alkalmazza is azt, tudni kell, hogy ez rontja a hazai tudásnövelés lehetőségeit, mivel erőforrásokat von el az oktatástól és a kutatásfejlesztéstől: vagyis a jövőtől. A kör tehát bezárul. Az út egy irányba vezet: a leépülés, a perifériára szorulás irányába. Ennek a gazdaságpolitikának a túlsúlya a rendszerváltás óta, de napjainkban különösen nyomasztó mértékben, szintén okozója hazánk növekvő társadalmi-gazdasági problémáinak és felzárkózási esélyeink romlásának.

AZ ERKÖLCSI SZÍNVONAL IS NEMZETEMELŐ SIKERTÉNYEZŐ

Az erkölcstelen privatizáció, a jól működő gazdasági rendszerek szétzilálása, a kontár gazdaságpolitika a lelkekre, az értékrendre és az erkölcsi színvonalra is rányomta a bélyegét. A rendszerváltás hazugságai, a privatizációs korrupciók és a nyomukban járó gazdasági bajok cinikussá, elkeseredetté, lelki és testi beteggé tették és teszik a társadalmat. Mára általánossá vált a bizalmatlanság: az emberek nem bíznak egymásban, az intézményekben és legfőképpen nem a politikusokban. Szemük előtt zajlottak le a nagy átalakulások: az egyetemeken a korábbi párttitkárból a politológia professzora, a szocializmus politikai gazdaságtanának elkötelezett oktatójából a kapitalizmus kritikátlan híve, a szélsőbaloldali, a NATO-t és a Nyugatot ostromozó politikusból a NATO és Brüsszel feltétlen kiszolgálója lett. Ezek az átváltozások gyors eredményekkel: jó pozíciókkal és magas jövedelmekkel jártak. A bankkonszolidációknál is nyilvánvaló volt, hogy az ún. „rossz hitelek”-et, amelyek miatt a bankokat a közös pénzből, az állami költségvetésből kellett rendbe hozni, a gazdasági-politikai körök tagjai, a „hálózathoz” tartozók vették fel, de sohasem fizették vissza. Egyre inkább eleget lett mindenkinek abból a gyomorforogató érvrendszerből is, hogy ha szegények vagyunk is, de legalább szabadon, demokráciában élhetünk. Hiszen mit ér a demokrácia, a szabadság, ha korog a gyomor? És mit ér a hajléktalanoknak, a munkanélküli tömegeknek és azoknak az egyetemet végzett fiataloknak, akik nem találnak olyan munkát, amelyben tudásukra szükség lenne?

Nem csoda, hogy ilyen helyzetben beteg lesz a lélek, ami aztán előbb-utóbb a testet is megbetegíti.

A társadalom egészét jellemző „társadalmi tőke”³ mutató értéke hazánkban a rendszerváltás óta folyamatosan romlik. De éppen így romlik egészségi állapotunk, és gyorsul a nemzet fogyása. Az általános értékválság, a gyengülő társadalmi tőke pedig visszahat a gazdaságra. Nemzetközi elemzések szerint a legerősebb társadalmi tőkés országok, mint például Finnország, Svédország vagy Szingapúr, egyben a legversenyképesebb gazdaságú országok is. Az sem véletlen, hogy ezek az országok egyben a legkevésbé korrump országok. A korrupció ugyanis az a legerősebb vírus, amely beteggé teszi a társadalmat, és biztosan legyengíti a társadalmi tőkét. Végül rontja a társadalmi tőkét az is, ha egy társadalomban az egyéni érvényesülés és siker alapvetően nem attól függ, hogy valaki mennyit és milyen minőségben dolgozik, mekkora a tudása, milyenek a képességei.

A nemzetközi elemzések szerint, amelyeket napi tapasztalataink is igazolnak, az előrejutás, az érvényesülés nálunk sokkal inkább attól függ, hogy ki kit ismer, ki kivel van kapcsolatban, ki mely érdekeket hajlandó kiszolgálni.⁴ Ez pedig azzal a következménnyel jár, hogy az egyes pozíciókba nem az arra legalkalmasabb emberek kerülnek, illetve hogy nyugodtan lehet hibázni, rosszul dolgozni, mert ha megvan a kapcsolatrendszer, akkor a munkahely nem kerülhet veszélybe. Ha viszont már annyira nyilvánvaló valakinek az alkalmatlansága, hogy azt nem lehet tovább elrejtteni a társadalom elől, akkor az illető hatalmas végkielégítéssel távozhat, és valószínűleg ezután sem válik munkanélkülivé. Ez a helyzet különösen az államigazgatásra és a politika közelében levő intézményekre, cégekre jellemző, és nemcsak óriási erkölcsi, hanem komoly gazdasági romboló hatással is jár. A mai többszörös milliárdosokról mindenki tudja, hogy nem képességeiknek, tudásuknak és kemény munkájuknak köszönhetik meggazdagodásukat, hanem annak, hogy a megfelelő időben a megfelelő körhöz tartoztak: vagyis hogy „közel voltak a tűzhöz”. Másoknak viszont semmi esélyük nem volt arra, hogy életüket jobb irányba fordítsák, akármilyen keményen dolgoztak is. A tudás és a szakmai képességek sem segítettek sokat. A tragédia az, hogy a társadalom máig megmaradt ebben az állapotban. Munkával, tudással ugyanis ma sem lehet messzire jutni. Az erkölcsi ellaposodás kapcsán fel kellene vetni azt a kérdést is, hogy vajon milyen szerepet játszott ebben az, hogy Magyarországon nem tudott megerősödni a kereszténydemokrácia. Nemigen található a fejlett európai országok között olyan ország, ahol ne lenne egy vagy két erős, a keresztény értékrendet és gazdasági nézetrendszert határozottan képviselő keresztény párt. Valószínűsíthető, hogy ha nálunk is erős lett volna és lenne a kereszténydemokrácia, akkor Magyarország nem a neoliberais, a külföldi tőke érdekeit maximálisan kiszolgáló, vadkapitalista, „vadkeleti” úton tévelyegne.

AMI MÉG A JÖVŐNKET TERHELI

Magyarország ma éppen úgy, mint a rendszerváltás előtt, egy főre számítva, a világ egyik legeladósodottabb országa. Az adóssághoz nemcsak cipeljük magunkkal a rendszerváltás óta, hanem az mára valószínűleg túl is haladta a rendszerváltás előtti szintet. A „valószínű” szót azért kell használnunk, mivel az adósság valódi nagyságát nem is lehet tudni.

Az adósság kapcsán egy gazdasági és egy erkölcsi kérdés is felvethető. Kezdjük az utóbbival!

A rendszerváltáskor, hiteles nemzetközi elemzések szerint is, joga lett volna az országnak kérni az adósság nagy részének elengedését. Ennek két oka is volt. Egyrészt a hitelügyletek mindig két fél: a hitelt nyújtó és a hitelt igénybe vevő együttes felelősségét jelentik. A hitelt adó is felelős ugyanis azért, hogy a hitelt felvevő a hitelt olyan célokra kérje és költse el, amelyek teljesülésével a hitel biztonságosan visszafizethető. Másrészt pedig folyamatos ellenőrzési felelőssége van atekintetben is, hogy mi is történik a pénzével. A hazánknak hitelt nyújtó intézmények – valószínűleg nem szakmai

hozzá nem értésből – becsukták a szemüket, és nem törődtek sem azzal, hogy mire is veszi fel az ország a pénzt, sem pedig azzal, hogy valójában később azt kik mire és hogyan használják fel. Ezért a változáskor vállalniuk kellett volna a saját felelősségüket, és le kellett volna mondaniuk a hitelek egy részéről. A magyar kormánynak pedig ezt az érvrendszert következetesen képviselnie kellett volna.

Ehelyett azonban a teljes hitelállományt és kamatait a magyar lakosság nyakába varrták, mintha nem lett volna elég teher maga a rendszerváltás és annak számtalan negatív következménye. Ez is gazdaságilag káros, társadalmilag pedig értékrendromboló cselekedet volt. Ami pedig a gazdasági kérdést illeti: a hitelek és kamatai terhe alatt azóta is nyög az ország, mégpedig úgy, hogy a hitelek haszna a gazdaságban nem mutatkozott meg. Sőt, az eladósodottság ma is folytatódik, mégpedig gyakran nagyon is a rendszerváltás előttihez hasonló stílusban.

A hiteleket és kamataikat azonban nemcsak nekünk, hanem még unokáinknak, esetleg dédunokáinknak is törleszteniük kell. Ez elszívja a nemzet energiáit, és elvonja az erőforrásokat a jövő szempontjából kulcsfontosságú területektől: az oktatástól, kutatástól, a kultúrától és az egészségügytől.

A korábbi adósságállomány helytelen kezelése és a folyamatos eladósodás is rontja esélyünket a felzárkózásra, a fejlett országok gazdasági és életszínvonalbeli szintjének gyors megközelítésére.

ÖSSZEFOGLALÁS

A rendszerváltás 15 éve nem tekinthető sikertörténetnek. Hiába nő ugyanis a GDP, vagyis a bruttó hazai termék, hiszen a növekedés nem egyenlő a fejlődéssel. Nőhet a bruttó hazai termék például akkor is, ha egy cég megszennyezi a Tiszát, és ezért hatalmas erőket kell mozgósítani a megtisztítására. A tisztításra költött valamennyi pénz növeli a GDP-t. A fejlődés ennél több: magában foglalja az emberek tudásszintjének növekedését, egészségi állapotának javulását és a természeti környezet szennyezettségének csökkenését is.

Ha az ország helyzetét nem a pusztán pénzügyi szemléletű GDP-vel, hanem a különböző fejlődési mutatókkal is jellemezzük, akkor azt állapíthatjuk meg, hogy a rendszerváltás óta több ponton is számottevő romlás következett be. Különösen igaz ez az értékrendre, az erkölcsi normákra és a társadalom egészségi állapotára. De nincs mit dicsekednünk a gazdasági fejlettségünk szintjével sem. A gazdaság magyar szelete ugyanis gyenge. A magyar gazdaság függő, kiszolgáltatott helyzetben van. Ezen nem segített, sőt inkább rontott európai uniós csatlakozásunk. Gondoljunk csak a gazdák 25%-os támogatására, amely már induláskor versenyképtelenné tette őket a gazdag országok 100%-osan támogatott gazdáival szemben. Az előnytelen feltételek melletti csatlakozást követően az első tagsági évben sikerült leküzdeni magunkat az utolsó helyre a felhasznált EU-s pénzek nagyságát és több társadalmi-gazdasági mutatókat tekintve egyaránt.

A magyar társadalom mára olyan fordulóponthoz érkezett, ahol a toldozgatás-foltozgatás már nem hozhat semmilyen eredményt. Ha ezen az úton megyünk to-

vább, akkor végleg lemaradunk-leszakadunk. Ezért átfogó és gyökeres változtatásokra van szükség a gazdaságpolitikában és az értékrendben egyaránt. Új, a jövőt tudatosan formáló gazdaságpolitikára és erkölcsi megtisztulásra van szükség. A változtatásba pedig be kell vonni a társadalom egészét, mert az emberek értő és érző közreműködése nélkül minden kezdeményezés kudarcra van ítélve. Az első lépés a teljes igazság-, az őszinte problémafeltárás kell legyen. Csak a jó diagnózist követheti ugyanis sikeres terápia. Ez pedig csak tudást építő és tudásra építő gazdaságpolitika lehet. Nem később, majd ha mások is már ezt teszik. Hanem most, azonnal. Ez azonban nem elég. Erkölcsi megújulásra is szükség van. Ezt a politika szintjén kell elkezdni. David O’Connell erről így beszélt: „Semmi sem lehet politikailag elfogadható, ami morálisan elfogathatatlan.”

Glattfelder Gyula, csanádi püspök pedig a következőt mondta 1914-ben: „És kiszámíthatatlan az az erkölcsi és anyagi kár, amelyet népek szenvednek, melyeknek vezető értelmisége a szellemi és erkölcsi magaslatról alásüllyedt.”

Az értékrendváltósnak, a lelki-erkölcsi megújulásnak azonban az egész társadalmon végig kell söpörnie. Ez a gazdasági felemelkedéshez is elengedhetetlen. Hiszen amint Pareto, olasz közgazdász már a XIX–XX. század fordulóján figyelmeztetett rá, „egy olyan társadalom, amelyből száműzték az igazságot és az erkölcsöt, gazdaságilag sem lehet sikeres.” ❖

I R O D A L O M

- 1 Rodnik, Dani: *In Search of Prosperity: Analytic Narratives on Economic Growth*. USA, 2002, Princeton University Press.
- 2 Porter, Michael: *Guaranteeing Future Growth*. National Competitiveness Council Report. USA, 1999.
- 3 Társadalmi tőke: jelenti a társadalom értékrendjét és normáit, valamint a társadalmi-gazdasági kapcsolatok és az emberek között kialakított viszonyok minőségét. Egy általános vélemény szerint a társadalmi tőke az a ragasztóanyag, amely összetartja az embereket és az intézményeket.
- 4 A teljesítmények alapján való előrelépés gyakorlatát „performance-culture”-nak, vagyis „teljesítmény-kultúrának”, a kapcsolatok alapján való előrelépést pedig „ascription-culture”-nak, vagyis „kapcsolati kultúrának” nevezi a szakirodalom. A témakörben végzett legismertebb kutatás Fons Trompenaars holland kutató nevéhez fűződik, aki kutatási eredményeit a *Riding the Waves of Culture* című könyvben foglalta össze. (London, 2002, Nicholas Brealey.)